

TÜRKİYE'DEKİ BEKTAŞI-ALEVİ KÜLTÜRÜNE DAİR FARKLI BİR ÇEVRE: BİR RİFAÎ RİSALESİ ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER*

Prof.Dr. Mehmet Saffet SARIKAYA **

Özet: Makalede İBŞB Atatürk Kitaplığı Bel.Yz-00543'numarada kayıtlı “*Tarikat-ı Rifâiyye*” adlı muhtemelen 19. yüzyıla ait eserin içeriği değerlendirilecektir. Özellikle yazma eserdeki on iki imam ve on dört masum kabulünün Anadolu'daki Bektaşî geleneğine uygun olarak dillendirilmesi Anadolu'daki Rifâî gelenek açısından önemlidir. Bu durum Anadolu tasavvuf geleneğinde ehl-i beyt sevgisi eksenli bazı inanç motiflerinin farklı tarikat çevrelerinde ortak kullanıldıklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Rifâiyye, Bektaşîyye, on iki imam, on dört masum.

Abstract: A Different Area About Bektashi And Alawi Culture In Turkiye: Evalatons About A Rısala Of Rifai

In article, the content of the manuscript, probably from 19 th. century, which it's registration number is İBŞB Atatürk Kitaplığı Bil. Yz-00543. Exactly, the expression of acceptances about twelve imam and fourteen innocent in manuscript wherby Bektashi tradition in Anatolian, is important for Rifâî tradition in Anatolia. This situation evidences the common use of some belief patterns about love of ahl-i bayt in different tariqas in Anatolian mysticism tradition.

Key words: Rifaiyya, Bektashi, twelve imam, fourteen innocent

Giriş

Üzerine değerlendirme yapacağımız eser İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Bel. Yz-00543 numarada kayıtlı 53 varaklık her sayfada 10 satırlı güzel ve harekeli nesih yazılıdır. Her hangi bir tarih, müellif ve müstensih kaydı bulunmayan eser kütüphane kaydında *Tarikat-ı Rifâiyye* diye adlandırılmıştır. Eserin kapak sayfasında rika olarak “*Tarikat-ı Rifâiyye'ye Girme Âdâbı*” başlığı yer almaktadır. İmlasından hareketle eserin 19. yüzyıla ait olduğu söylenebilir. İçeriği itibarıyla bir Fütüvvetname nüshası olarak kabul edilebilir.

Eserde dikkatimizi çeken husus tarih boyunca Sünnî gelenek içinde yer alan ve Sünniliği teslim edilen Rifâî tarikat geleneğinde Alevi unsurların yer alması ve bu unsurların tevellâ-teberra inancı çerçevesinde iman unsuru olarak kabul edilmesi gerçeğidir. Tarikatın kurucusu olarak kabul edilen Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin Ehl-i beyte mensubiyeti veya tarikatın Alevi silsilesi dikkate alınarak bir değerlendirme yapılabilir. Ancak benzer nispetlere sahip Kadirilik, Halvetilik gibi tarikatların bulunuşu, bu nispetlerin farklılık unsuru

* Bu çalışma TÜBİTAK 110K317 proje çerçevesinde hazırlanmıştır.

** Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, ISPARTA.

olmadığına işaret etmektedir. Bununla birlikte risaledeki on iki imam ve on dört masum kabulünün Anadolu'daki Bektaşî geleneğine uygun olarak dillendirilmesi Rifâî geleneğin Anadolu'daki durumunu ve etkileşim çevrelerini göstermesi bakımından önemlidir. Bir başka ifadeyle Anadolu tasavvuf geleneğinde Ehl-i beyt sevgisi eksenli olarak bazı inanç motiflerinin farklı tarikat çevrelerinde müşterek olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır.

Değerlendirmelerimize risalenin geniş bir özetiyle başlamayı uygun buluyoruz. Metinde aynen aldığımız yerleri italik ve tırnak içinde metnin imlasına uygun olarak naklettik. Diğer kısımlarda ise özet niteliğinde olduğu için günümüz imlasını kullandık. Bazı yerlerde parantez içinde verilen gerekli açıklamalar bize aittir.

Risalenin Özeti

Tarikat-ı Rifâîyye'ye Girme Âdâbı

Eser mukaddimeden sonra, talip olmak isteyen kimseye âdâb-ı tarikat-ı Muhammediyyeyi bilmek farz-ı ayn olduğunu beyan ile başlar (1b) ve tarikat fukarasının muhibb-i tarîk; nim-tarîk; ehl-i tarîk diye üç kısım (2a) olduğunu ifadeyle bunların âdâblarını açıklamaya girişir.

Muhibb-i tarîk için şeyh tarafından önce bir nakîb veya can rehber olarak görevlendirilir. Rehber muhibbi intisab için hazırlar. (2b-4a). Şeyhin oluru alındıktan sonra merasime getirilen muhibbe rehber önce: *“Erkân-ı tarikat dörttür: Şeriatta edeb, tarikatta edeb, hakikatta edeb ve marifette edeb.... Eline diline beline sadık ve müstakim ol. Yani elini her şeye sunma ve belini muhafaza eyle ve dilini her kelama uzatma. Zira teslimiyet gassal elinde meyyit gibidir... Hizmet ehli ol. Zira, Hz. Resul “Seyyidü'l-kavmi hâdimühüm”* buyurmuştur.” (5a-7a) gibi öğütlerin yer aldığı uzunca bir nasihat verir.

Nasihat faslını takiben, kapı eşiğinde bekleyen talibin tevazu ve sabra işaretten eşiğe basmaması hatırlatılır. Bu edeb, Hz. Süleyman(a.s.)'dan kalmıştır. O, Beyti'l-Makdis'i yaptırırken kavminin gururunu kırmak için mabedin kapısını alçak yaptırarak insanların rükûya eğilir gibi girmelerini sağlar; bu ise, Allah Teâlâ'nın hoşuna gider. (7ab) Mürid de bu minval üzere tarikata girerken her arzusunu kalbinden çıkarıp kapı dışarısında bırakarak Hak kapısı olan Ehlullah kapısına Hakk'a layık tevazu ile girmesi gerekir, bu kapıdan yokluk ile giren var olur (9b-10a).

Şeyhin huzuruna çıkacak muhib niyâz duruşuyla durur (10ab), sonra sol dizini yere koyup sağ dizini dikerek selamlamadan sonra geri geri çekilip münasip bir yerde niyâz duruşuyla dârda durur (11a).

Sonra muhibbin oturması gerekirse, nasıl oturacağı ve fukaraya ateş, su ve kahve verirken nasıl hizmet etmesi gerektiği tafsilatıyla anlatılır (11b-12b). Törenden sonra açılan

sofra “Muhammed Ali” sofrasıdır (13b). Yemeğe tuz ile başlanır, tuz ile sona erdirilir. Bu âdâb Hz. Muhammed-Hz. Ali yoluyla teselsülen gelmiştir. Yemekten sonra “gülbengi Muhammed Ali” okunur (14b).

Tarikata girmek isteyen muhibde bulunmaması gereken sıfatlar; hamr içmek, zina etmek, livata, gammazlık, münafıklık, tekebbürlük, merhametsizlik, haset, buğz ve düşmanlık beslemek, sözünde durmamak, hıyanet, cimrilik, gıybet, hırsızlık, haramzâdelik (15b-16a) olarak sıralanır.

Tarikata girmek isteyen muhibde bulunması gereken vasıflar ise;

1. Salihler, sofiler, azizler ve dervişlerle muhabbet eylemek,
2. Yaramaz işlerden ictinab eylemek,
3. Şeyhine ve fukarasına hizmet etmek,
4. Allah için hizmet etmek,
5. Hizmetinde kehil/tembel olmamak,
6. Her kişiye meskenet tevazu, hilm, güzel ahlak hâsıl edip kendinden kimseyi incitmemek,
7. Güler yüzlü olmak,
8. Dervişleri ve garipleri Allah için sevmek,
9. Dervişlerin ve gariplerin gönülerini almak, isteklerini yerine getirmek,
10. Gönlünde Allah zikrini nakş edip enbiyâ ve evliyâyı her zaman hazır bilmek,
11. Daim taharet ve abdest ile gezmek, (16b-17a) şeklinde sıralanır.

Bundan sonra nim-tarikle ilgili âdâb ve onun huzura çıkması anlatılır. Muhibliğe benzer şekilde rehberden hazırlık yapılması istenir (17a).

Rehber onu tenhaya çekip şunu telkin eder: “*Ya ahi, şeyhinin sıfat-ı zahiriyyesini kisve addedip ol kisveye suret-i dâimiyyede gizlenmelidir.*” Bu sözün mahiyeti telkin olarak, şeyhe bağlanmanın gerekliliği doğrultusunda genişçe açıklanır (17b-18a).

Sonra fukara birkaç gün bu telkin üzere bazı şeyleri müşahede eder ve müşahedelerini rehberle paylaşır. Rehber bu anlatılanları sır olarak kabul edip kimseye söylemez. Müellif, burada yaşanan manevi hallerle ilgili uzun izahlar yapar (18b-19b). Bu halleri yaşayanlara sabi/çocuk, yiğit, er ve şeyh denildiğini belirtip bunların açıklamasını yapar (19b -20a). Daha sonra Adem-Havva, baba-ana ilişkisi ve çocuğun yetişmesinden hareketle salikin Şeyhinin baba, rehberinin ana mesabesinde olduğunu, “Cennet anaların ayakları altındadır” hadisinden bunların murad edildiğini açıklar (21ab).

Dervişliğin yeniden doğuş anlamına geldiği eserde şöyle belirtilir: “*Bu âlame doğuş üçtür;*

1. *Cenâb-ı Hak kendi nurundan nûr-ı Muhammediyye’yi yaratıp o nur mücmelen Adem’e tecelli olundukta Adem’de hayat bulup teselsülen pederlerimize geçmesidir.*

2. *Pederlerimizin telezzüz-i nefsanîyelerini icra edip bizleri âlem-i ervâhdan âlem-i berzâha getirmeleridir.*
3. *Ehlullah, verâset-i Muhammediyye'den buldukları için bizleri berzâhdan alıp âlem-i ervâha getirmeleridir.”* (22b-23a)

Bundan sonra nim-tarîk'in evliyâ karşısında uyması gereken âdâb açıklanır. Şu yorumlar dikkat çekicidir: Niyâz duruşu elif'e, baş eğmesi dal'a dizini büyük durması mim'e, dolayısıyla Adem'e işaretler ki; huzur-ı erenlere sıfat-ı hayvaniyetten münsalih olup sırr-ı Ademe nail oldum demektir. Adem'in elif'i Allah'a, dal'ı Cebrâile, mim'i Muhammed'e işaretler. (23b-24a) Elif gibi dârda durmak bin hakka işaretler ki huzûr-ı Hak'ta doğrular makamı olup ben dahi özümü Hakk'a doğrultup geldim demektir. Bu erkân Hz. Hüseyin'den kalmıştır. (25a) Buna göre; Hz. Peygamber su ister. Hasan ve Hüseyin birlikte koşarlar. Hüseyin suyu getirir. Ancak acele ettiği için ayağını bir nesneye vurmuş ve yaralamıştır. Hz. Peygamber'in huzurunda bu durumun belli olmaması için sağ ayağının başparmağını yaralanan sol ayağının başparmağı üzerine koyar. Selmân, Peygambere hizmet böyledir diye Hz. Hüseyin'in sünnetini kendine farz eder (25a-26a).

İki ellerin sağ ve sola koymanın sebebi, mâsivâdan teberrâ ve Ehl-i beyte tevellâ'dır. Teberrâ: *“Hanedan-ı Âl-i Rasûlün sevmeyişi ahlakı sen dahi sevmeyüb onlara ziyadesiyle bi-gayri hak zinet-i dünya için buğz ve eda edenlere buğz etmek yani onların ef'âl-i kabîhalarından yüz çevirdim ve o kavim üzerine teberrâ oldum,”* demektir. 26b Tevellâ: *“Hanedan-ı Âl-i Rasûlün yoluna giden ehlullahın erkânları uğruna bi'l-iftihar can ve başını feda edüb huzurlarına yüz sürmekte müstakim olmak yani Ehl-i beyti Rasûlün muhabbetlerinin ateşiyle her dem esrâr-ı aliyyelerine mahrem olmaklığa tevellâ oldum,”* demektir. Hanedan-ı ehl-i beyti rasulüllahı sevmek ve bilmek her bir mümin muvahhid üzerine farz-ı ayndır (27ab). Şu ayet ve hadisler buna delalet eder.

Hadis: *Şefaati li-ümmeti men ehabbe ehle beytin*¹ (27b).

Hadis: *Meselü muhabbeti ehl-i beytin ke-meseli sefineti Nuhin, men rakibe fiha neca ev men tehallefe anhâ ğarakaha*² (27b).

Ayet: *Kul es'elüküm aleyhi ecran ille'l-meveddeti fi'l-kurba*³ (27b-28a).

Hadis: *Zeyyinû lisâneküm bi-zikri Ali b. Ebi Talib*⁴ (28a).

¹ Manası: “Benim şefaetim ümmetimden Ehli beyti sevenler içindir.”

² Manası: “Ehl-i beyti sevmek hususu Nuh'un gemisi gibidir. Kim ona binerse kurtulur, kim ondan yüz çevirirse helak olur.”

³ Manası: “De ki: “Ben bunun üzerine sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum.” (Şura, 23).

⁴ Manası: “Dillerinizi Ali b. Ebi Talib'in zikriyle güzelleştirin.”

Konuya, “zira ehl-i beyti Rasul esas-ı dindir. Esas-ı dini bilmeyen kimse nasıl o dindenim diye dava edebilir” (28a), diye devam eden eserde Ehl-i beyt şöyle açıklanır ve sıralanır:

“Ehl-i beyt: Rasulullah’ın pak sulbünden neslinden kızı Fatıma Hz. Ali’yle evlendirmesinden zuhur eden on iki imam ve on dört masum zuhur ettiler.” (28b)

On iki imam:

1. İmam Ali el-Murtaza
2. Hasan el-Hulk er-Rıza
3. Hüseyin Şah-ı Şehid-i Kerbela
4. Ali Zeynelâbidin
5. Muhammed Bâkır
6. Cafer es-Sâdık
7. Mûsa Kâzım
8. Ali Rıza
9. Muhammed et-Takî el-Cevad
10. Ali en-Nakî el-Hâdi
11. Hasan el-Askerî
12. Muhammed Mehdî Sahib ez-Zaman ve Kutb ed-Devran (28b-29a)

Ondört Masum:

1. Muhammed el-Ekber b. Aliye’l-Murtaza
2. Abdullah b. Hasan el-Hulk er-Rıza
3. Abdullah b. Hüseyin Şehid-i Deşt-i Kerbela
4. Hasan b. Zeyne’l-Abidin
5. Kasım b. Zeyne’l-Abidin
6. Abdullah b. Cafer es-Sadık
7. Beyyaz b. Cafer es-Sadık
8. Aliyyü’l-Eftar b. Muhammed el-Bakır
9. Cafer b. Muhammed el-Bakır
10. Salih b. Musa el-Kazım
11. Tayyar b. Musa el-Kazım
12. Cafer b. Muhammed et-Takî
13. Cafer b. Hasan el-Askerî
14. Kasım b. Muhammed Mehdi (29b-30a)

Ehl-i beyti Rasulillaha muhabbet ve şehid iden mel’ûnları bilüb la’net ve buğz-ı fillah olunmak gerekdir.

1. Emir el-Müminin İmam Ali el-Murtaza: Peygamberin doğumunun 30. Yılı 12 Receb Cuma günü Kabe’de doğmuş Hicrî 17 Ramazan 40’da (7.2.661) Pazar günü 62 yaşında iken Kufe’de Gulam-ı Mülcem tarafında şehid edilmiştir. Kabri bir rivayete göre Necef’de bir

rivayete göre Medine’de Peygamberin yanında Ravza-i Mutaharra’dadır. Hilafeti 5 senedir. (31a)

2. Hasan el-Hulk er-Rıza: Hicrî 15 Ramazan 3’de Salı günü Medine-i Münevvere’de doğmuş, 40 yaşında iken (doğuma göre 46 olmalı) 5 Rebiulevvel 50 (2 Nisan 670) Perşembe günü Medine-i Münevvere’de karısı melun Ca’de el-Kindî tarafından zehirlenerek şehid edilmiştir. İmamet ve hilafeti 9 sene 5 ay 18 gündür (31a-b).

3. Hüseyin Şah-ı Şehid-i Kerbela: Hicrî 5 Şaban 4’de Salı günü Medine-i Münevvere’de doğmuş, 56 yaşında iken 10 Muharrem 61 (10.10.680) Cuma günü Kerbela’da Yezid Pelid b. Muaviye’nin emirleri doğrultusunda melun Şimir tarafından şehid edilmiştir. Kerbela’da medfundur. İmamet ve hilafeti 10 sene 10 ay 5 gündür (31b-32a).

4. Ali Zeynelâbidin: Hicrî Şaban’ın başında 38’de Perşembe günü Medine-i Münevvere’de doğmuş, 56 yaşında 12 Muharrem 94 (18.10.712) Cumartesi günü Medine-i Münevvere’de melun Abdulmelik b. Mervan tarafından şehid edilmiştir. Medine’de Bakîye’de medfundur. İmamet ve hilafeti 32 sene 2 gündür (32b).

5. Muhammed Bakır: Hicrî 3 Safer 60’da Cuma günü Medine-i Münevvere’de doğmuş, 57 yaşında 7 Zilhicce 117 (28.12.735) Pazartesi günü Medine-i Münevvere’de melun Hişam b. Abdulmelik tarafından şehid edilmiştir. Bakîye -i Şerif’de medfundur. İmamet ve hilafeti 20 sene 11 ay 11 gündür (32b-33a).

6. Cafer es-Sâdık: Hicrî 7 Rebiulevvel 80’de Pazartesi günü Medine-i Münevvere’de doğmuş, 68 yaşında 15 Receb 148 (06.09.765) Pazartesi günü Medine-i Münevvere’de melun Mansur-ı Kufî tarafından şehid edilmiştir. İmamet ve hilafeti 30 sene 7 ay 8 gündür (33b).

7. Mûsa Kâzım: Hicrî 7 Safer 128’de Pazar günü Medine-i Münevvere’de doğmuş, 55 yaşında 25 Receb 183 (22.08.799) Cuma günü Bağdad’da melun Harun Reşid tarafından şehid edilmiştir. Bağdad’da Kureyş Babu et-Tîn’de medfundur. İmamet ve hilafeti 35 sene 10 gündür (34a).

8. Ali er-Rıza: Hicrî 21 Zilkade 153 Perşembe günü Medine-i Münevvere’de doğmuş, 51 yaşında 24 Safer 204 (20.08. 819) Pazartesi günü Horasan’da melun Me’mura (Me’mun olacak) tarafından şehid edilmiştir. Horasan’da Tus’un üstünde medfundur. İmamet ve hilafeti 20 sene 7 aydır (34b).

9. Muhammed Cevad et-Takî: Medine-i Münevvere’de Hicrî 19 Ramazan 195 Cuma günü doğmuştur. 25 yaşında iken Zilhicce’nin başında 220 (26.11.835) Salı günü Bağdad’da melun Mu’tasım tarafından şehid edilmiştir. Bağdad’da Mekabir-i Kureyş’de medfundur. İmamet ve hilafeti 16 sene 9 ay 6 gündür (35a).

10. Ali en-Nakî: Medine-i Münevvere’de Hicrî 5 Receb 214 Salı günü doğmuştur. 40 yaşında iken 25 Cemaziyelahir 254 (21.06.868) Pazartesi günü Bağdad’da melun Mütevekkil tarafından şehid edilmiştir. Bağdad Save’de medfundur. İmamet ve hilafeti 33 sene 5 ay 20 gündür (35b).

11. Hasan el-Askerî: Medine-i Münevvere’de Hicrî Rebiulahir’in sonunda 232 Pazartesi günü doğmuştur. 28 yaşında iken 8 Rebiulevvel 260 (01.01.874) Cuma günü Bağdad’da melun Mu’temed tarafından şehid edilmiştir. Bağdad-Samarra’da medfundur. İmamet ve hilafeti 5 sene 8 ay 3 gündür (36a).

12. Muhammed Mehdî: Hicrî 15 Şaban 255’de Cuma gecesi, Berat gecesinde doğmuştur. 21 yaşında iken 7 Rebiulevvel 276 (10.07.889) Perşembe günü melun Mutemed zamanında gaib olmuştur (36b).

Bu açıklamalardan sonra eser, nim-tarîkin uyması gereken erkân ve âdâbları sıralar (37a-41b). Fütüvvetnamelerde yer alan gündelik hayatla ilgili bu erkânlardan örnek olarak yemekle ilgili olanlarını sıralayalım. Taam yemede 20 erkân vardır. 4’ü farzdır, 4’ü sünnettir, 12’si edeptir.

Farzlar: Helal lokma yemek, pak olmak, önünden yemek, şükr eylemektir.

Sünnetler: Yemekden evvel ellerini yıkamak, “Bismillah” demek, tabağın kenarından yemek, yemek bitince “elhamdülillah” demektir.

Edepler:

1. Yemekte sümkürmemek,
2. Tükürmemek,
3. Zaruret dışında su içmemek,
4. Bir kimseye yemesi için ısrar etmemek,
5. Bir kimse gelirse kalkmamak,
6. Bir kimse gelirse hemen, “otur”, deyip yer göstermek,⁵
7. Ayakta yemek yememek,
8. Yemek yedirdim diye minnet etmemek; Nitekim ayette “Ya eyyühe’llezîne amenû lâ tubtilû sadekâtikum bi’l-menni ve’l-eza”⁶ buyrulur.
9. Yavuz nazar ile kimseye bakmamak,
10. Yaramaz söz söylememek,
11. Kimsenin lokmasına bakmamak,
12. Diz üzerine oturmak (37a-38a).

⁵ 3, 4, 5, 6 maddelerdeki edepler sofranın düzeninin bozulmamasına yönelik esaslardır. Yoksa büyüğe saygı esastır ve ne olursa olsun yer verilir. 6. Maddedeki edep bunun nasıl yapılacağını gösterir. Sofra düzenini bozmadan gelene oturabileceği yer açılarak yer göstermelidir.

⁶ Manası: “Ey imân edenler! Sadakalarınızı minnetle, incitmeyle iptal etmeyiniz” (Bakara 264)

Bu bahis “bir kişi “babam ululardandır” diye dava etse caiz değildir. Zira edeb ve erkân miras olmaz kişi kendi hizmet edip öğrenmeyince süluku caiz olmaz,” ifadeleriyle biter. Daha sonra nim-tarık’ın üstadına, şeyhine bağlılığının nasıl olması gerektiği, fukaranın nasıl ahlâklanması gerektiği çeşitli örneklerle açıklanır (38b-44b).

Eserin sonunda Rifâiyye’nin arrakiye, hırka, post gibi kisveleri çeşitli sembolik anlamlarıyla anlatılır. Tarikata intisap edenlere tuz, sirke, süt, siyah üzüm, hurma, su, zeytin yağıyla nasip verilebileceği, bunların Hz. Ali’den kaldığı ve her bir nasibin vücuttaki tesirleri açıklanır (45a-50). Eser talibe tevbe telkini ve salâvat verilmesi ve çeşitli nasihatlerle biter. (50b-53a).

Değerlendirme

Eser tertibi, âdab ve erkânla ilgili bazı açıklamaları ve kullandığı terimler bakımından eksik bir Fütüvvetname özelliğine sahiptir. Bu özelliğine bağlı olarak eserin fütüvvet geleneği içinde değerlendirilmesi uygundur. Aslında bu durum eserdeki bazı Alevî unsurların kaynaklarına işaret etmektedir.

Rifâilik 13. yüzyıldan itibaren Anadolu’da görölmeye başlamıştır. Arap kökenli bir tarikat olmasına rağmen Türkler arasında tutunmasını Gölpınarlı, (1949-1950, 72)tarikatın Anadolu’da fütüvvet geleneğiyle hemhal olmasıyla izah etmektedir. Tarikatın İstanbul’a girişi ise oldukça geğ bir dönemdedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki münferit temsillerden sonra 18. yüzyılda Mehmet Hadîdî (ö. 1756) bir âsitane kurarak tarikatı örgütlemeyi başarabilmiştir (Muslu: 2004, 548). Muslu, (2004, 550) Mehmet Hadîdî’nin bazı halife adlarını zikrederek bunlardan Yasin Efendi’nin şeyhinden sonra posta oturduğunu belirtir; ancak Yasin Efendi’nin vefat tarihini vermez. Yasin Efendi’nin bazı halifelerinin vefat tarihlerinin 1796, 1812, 1821 olarak verilmesi onun 18. yüzyılın üçüncü yarısında yaşamış olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 2532’de kayıtlı *Fütüvvetname-i Şeyh Yasin er-Rifâi* adıyla bilinen bir eser bulunmaktadır. Gölpınarlı’nın (1949-1950, 71) bu eserdeki şedd kuşatılmasıyla ilgili bilgilerin şeyhin halifelerinden Muhammed Tahir (ö. 1812)’in *Minhacu’l-Müridin* adlı eserinde daha detaylı olarak verildiğini belirtmesi eserin yukarıda bahsedilen Yasin Efendi’ye ait olduğunu göstermektedir. O, kendisine nispet edilen eserin mukaddimesinde adını Yasin eř-Şamî diye vermektedir (Yasin er-Rifâi: trz., 1b). 53 varaklık bu hacimli *Fütüvvetname*’nin kendisinden sonraki Rifâi Fütüvvetnamelerine

kaynaklık ettiği anlaşılmaktadır.⁷ Bu eserin nispeti ve yazılış döneminin tespiti makalede incelediğimiz yazmanın 19. yüzyıla ait olma ihtimalini de güçlendirmektedir.

Fütüvvetname-i Şeyh Yasin er-Rifâi'de Hz. Peygamberin sahabeyi birbiriyle ve Hz. Ali'yi de kendisiyle kardeş etmesi, bu vesileyle Hz. Ali'yle ilgili söylediği hadis-i şerifler, Hz. Ali'ye hırka, tac verilmesi ve şeddin bağlanması, Hz. Ali'nin 17 kişinin belini bağlaması, onun izniyle Selman-ı Farisî'nin 55 kişinin belini bağlaması anlatılmış ve beli bağlanan kişiler sıralanmıştır (Yasin er-Rifâi: trz., 11b-17b). Bunun dışında âdab ve erkânla ilgili hususlar anlatılırken yeri geldikçe Hz. Ali'ye işaret edilir. Ancak *Tarikat-ı Rifâiyye*'deki gibi bir on iki imam-on dört masum sıralamasına rastlanmaz. *Tarikat-ı Rifâiyye*'de de Hz. Ali'yle ilgili, Hz. Peygamberin onu kardeş edinmesi ve tarikat emanetlerini teslim gibi hususlar yer almaz. Bununla birlikte tarikatla ilgili anlatılan âdab ve erkân, tarikatın şekli unsurları hakkındaki açıklamalar arasında benzerlikler vardır. Bu benzerliklerin tarikat çevresiyle ilişkili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla *Fütüvvetname-i Şeyh Yasin er-Rifâi* incelediğimiz risale için kaynaklık etmemiş gibi görünmektedir. Bu durumda *Tarikat-ı Rifâiyye*'de yer alan Alevî unsurlarla ilgili farklı bir kaynak aramak gerekmektedir.

Bu noktada karşımıza 19. yüzyılda Rifâiği'nin Mâriflik diye az bilinen bir kolu çıkmaktadır. Kurucusu Mehmet Mârifî (ö. 1817)'nin kimliği hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. O âsitanesini Kartal civarında kurmuştur (Yücer: 2004, 413). Bütün tarikatlarda bulunan Ehl-i beyt sevgisinin Mâriflik kolunda üst seviyede olması, âsitanenin tevhidhane tasarımında on iki sayısının kullanılması tarikatın Bektaşî olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Yeniçeri Ocağının kapatılmasından sonra bazı Bektaşîlerin Rifâi kisvesine büründüğü, Mâriflik kolunun da bu iki tarikatın mecziyle ortaya çıktığına dair iddialar bulunmaktadır (Yücer: 2004, 414). Yücer, (2004, 414, d.not, 1377) Şeyh Mârifî'nin bu tarihten çok önce tekkesini kurduğunu belirterek bu iddialara katılmazken Mâriflikteki Bektaşî etkisinin Ali Sabit Efendi (ö. 1863)'yle birlikte başladığının söylenebileceğini ifade etmekte ve ona nispet edilen iki mısra nakletmektedir.

“Ayrı gayrı görme bil ki Muhammed Ali”;

“Vallah ben Hasaniyem, Hüseyniyem, Aleviyem Alevi”.

Sabit Efendi'nin Kuşadası'nda bulunan tekkesindeki Ferdi Baba'nın şiirlerinde de ileri derecede Alevî-Bektaşî unsurlara rastlandığını belirtmektedir. A. Kılıç da (2003, 198-199) yaptığı çalışmalarında Mârifiliğin Alevî-Bektaşî-Rifâi bir tarikat olduğu kanaatinde. Ancak

⁷ Bu tez, İBB Atatürk Kitaplığı Osman Ergin OE-Yz-001692 numarada kayıtlı *Fütüvvetname* nüshası üzerine “Bir Rifâi Fütüvvetnamesi Üzerine İnceleme” adlı henüz yayımlanmamış çalışmamıza istinaden ileri sürülmüştür.

o, tarikat kolunun Manisa Demirci merkezli olarak geliştiğini, Kuşadası'nda Ferdi Baba tarafından temsil edildiğini, yeni araştırmalarla Ege bölgesinin değişik yerlerinde de tarikatın izlerine rastlanabileceğini belirtmektedir. Kılıç, (2003, 197-198) tarikatın Alevî meşrep görünümünü fütüvvet-ahi teşkilatı ve Bektaşilikle ilişkilendirmekle birlikte konuyla ilgili genel bilgilerle yetinmiştir. Onun, Demirci'deki dergâhtan Ege Üniversitesi Kütüphanesine intikal eden ve kendisi tarafından kataloglanan 80 kadar eserden bahsetmesi ve bunların bazılarında çok kıymetli bilgilerin bulunduğunu ifade etmesi (Kılıç: 2003, 200-201) bu eserler üzerine yapılacak çalışmalarla konunun çok daha açıklığa kavuşturulabileceğini göstermektedir. Bu eserlerin içeriğiyle ilgili detaylı bilgilere sahip olmadığımız için şimdilik incelediğimiz risalenin Rifâî-Mârifî koluna nispeti konusunda da bir bilgiye sahip değiliz.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar fütüvvet-ahi geleneği içinde Anadolu'da faaliyet gösteren Rifâî tarikatının özellikle Ehl-i beyte sevgi ve bağlılıkta Alevî çevrelere daha yakın bir konumda olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bu sevgi algılamasının mezhebî boyutlarını çok iyi analiz etmek gerektiği belirtilmelidir. Bununla neyi kast ettiğimizi bir örnekle gösterelim. Kâdirî şeyhi Eşrefoğlu Rumî (ö. 1469)'nin *Tarikatnâme*'sinde (2002, 10-11) Hz. Ali'nin vefatı ve cenazenin defni tamamen Alevî kabullere uygun olarak tasavvufî bir algıyla anlatılmıştır. Özetle; Hz. Ali, İbn Mülcem tarafından yaralanınca oğullarına cenazesinin hazırlandıktan sonra deveye yüklenip çölden gelecek bir bedeviye teslim edilmesi ve cenazenin takip edilmemesini vasiyet eder. Hasan, Hüseyin ve Muhammed Hanefî babalarının vasiyetini yerine getirmekle birlikte babalarını götüren kişiyi merak edip yüzündeki örtüyü açtırınca babalarıyla karşılaşır. Hz. Ali bir ayet ve hadisle durumun hikmetini, ölümün zahiri bir görüntüden, gerçeğin ise bir mekân değişikliğinden ibaret olarak açıklar. Bu anlatıyla birlikte, eserin genel görünümü ve yer yer yaptığı atıflar Sünni-Hanefî bir vurguya sahiptir (Eşrefoğlu Rumî: 2002, çeşitli yerler). Eşrefoğlu Rumî'nin diğer eserleri ve onunla ilgili bilgiler Sünni-Hanefî mensubiyetini tevsik etmektedir (Pekolcay-Uçman: 1995, 480-482). Bunun gibi Ehl-i beyt fertlerine nispetle dillendirilen menkıbevî anlatımların örneklerini farklı zümrelerden hareketle çoğaltmak mümkündür. Dolayısıyla Hz. Ali ve Ehl-i beyt ile ilgili Türklere has bir algılama biçimi ve din anlayışıyla karşı karşıyayız. Bu algıları farklı mezhep kategorilerine indirgeme çabaları ise kanaatimizce yararsız bir gayretten ibarettir.

İncelediğimiz *Tarikat-ı Rifâiyye*'deki Alevî unsurları yukarıda anlattıklarımız bağlamında değerlendirebiliriz. Bununla birlikte eserdeki tevellâ ve tebberrânın ele alınış tarzı kitabî Şîî kabullerle uyumludur. Nitekim on iki imam ve on dört masumun ismen ve tafsilatla sıralanmasına gerekçe olarak "*Hanedan-ı Ehl-i beyti Rasûlüllahı sevmek ve bilmek her bir*

mümin muvahhid üzerine farz-ı ayndır... Zira ehl-i beyt-i Rasul esas-ı dindir. Esas-ı dini bilmeyen kimse nasıl o dindenim diye dava edebilir” denilerek, Ehl-i beytle ilgili bilgilerin bilinmesini dinin esası olarak gören bir yorum yapılmaktadır. Ancak eserde on ikinci imam Muhammed Mehdî'nin 21 yaşında Hicrî 276'da gaybete girdiğinin/gizlendiğinin kaydedilmesi Şîî gelenekten tamamen farklı bir kabuldür. Konuyla ilgili karşılaştırdığımız kaynaklardan Giritli Ali Resmî Baba (ö. 1789)'nın *Uyûnu'l-Hidâye*'si⁸ (trz.: 95b-100b) Ahmed Rıfat Efendi'nin *Miratu'l-Mekasid*'i (1293: 224-226) ve Haydar Kaya'nın *Alevî-Bektaşî Erkânı, Evrâd'ı ve Edebiyatı* (1993: 28-42) adlı eserlerde verilen tarihler Gölpinarlı'nın ilgili eserlerinde (1991:47-50; 1989: 18, 35, 47, 58, 60, 75, 78, 88-89) verdiği tarihlerle büyük ölçüde örtüşür. Bazı ay ve gün farkları söz konusudur. En açık farklar, Ali Zeyne'l-Abidin ve Muhammed Bakır'ın vefatıyla ilgili verilen tarihlerdedir. Dördüncü imam Ali Zeyne'l-Abidîn'in vefatını incelediğimiz risale Hicrî 94, Gölpinarlı (1991: 48) ve Kaya (1993: 33) Hicrî 95, Ali Resmî Baba (trz.: 97b) ve Ahmed Rıfat (1293: 224) ise Hicrî 75 olarak vermektedir. Beşinci imam Muhammed Bakır'ın vefat tarihini Ahmed Rıfat (1293: 224) Hicrî 117, Kaya (1993: 34) Hicrî 116, Gölpinarlı ise (1991: 48)'de Hicrî 114 (1989: 98)'de Hicrî 114, 116, 117, 118 tarihlerini vermektedir. Yine, (Ali Resmî Baba trz.: 100b-101a) Hasan Askerî'nin Hicrî 260'da doğup Hicrî 280'de 20 yaşında vefat ettiğini nakledip, oğlu Muhammed Mehdi'nin Hicrî 256'da doğduğunu kaydetmesindeki bariz hata, muhtemelen müstensihthen kaynaklanmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki bu tarihlerdeki farklılıklar klasik kaynaklardaki rivayet farklılıkları kadar yazma eserlerin istinsahlarıyla ilgili problemleri de içermektedir. Bütün bunlara rağmen *Tarikat-ı Rifâiyye*'deki, Muhammed Mehdî'nin 21 yaşında Hicrî 276'da gaybete girdiği kaydı, eserin müellifinin Bektaşî kaynaklarından farklı bir kaynağa sahip olduğunu göstermektedir. Eserdeki on dört masumun sıralanışında da bazı farklılıkların tespiti bu kanaatimizi güçlendirmektedir.

Buna göre; incelediğimiz eseri, Ahmed Rıfat'ın *Mirat*'ıyla (1293: 225-226) karşılaştırdığımızda Kasım b. Hüseyin, Yahya el-Hadi b. Cafer yerine Cafer b. Muhammed el-Bakır, Beyyaz b. Cafer es-Sadık farklı olarak yer almaktadır. Hüseyin b. Zeyne'l-Abidin yerine Hasan b. Zeyne'l-Abidin, Tayyib b. Musa el-Kazım yerine Tayyar b. Musa el-Kazım yazılmıştır. Kaya'da ise (1993: 43-44) Ali el-Asgar b. Hüseyin farklı olarak yer almaktadır; Cafer b. Muhammed et-Takî ise iki defa farklı tavsiflerle yazılmıştır. Gölpinarlı ise (1991: 52)'de ve farklı eserlerinde kitabî Şîîliğe uygun olarak on dört masumun Hz. Muhammed, Hz. Fatıma ve on iki imamdan ibaret olduğunu belirtmekte, Alevî-Bektaşîlerde masum sözünün

⁸ Eserin özel kütüphanesindeki dijital nüshasını kullanımımıza sunan A. Yılmaz Soyger Bey'e teşekkür ederim. Y. Soyger eseri neşre hazırlamıştır.

Türkçe ergenlik çağına girmemiş çocuklara denmesine aldanarak, on iki imamın ergenlik çağına girmeden şehit edilen ve bir kısmı uydurma olan on dört erkek çocuğunun “on dört masum” olarak kabul edilmesinden ibaret olduğunu ancak bunun tamamen yanlış olduğunu ifade etmektedir. Gölpınarlı'nın bu on dört masum kabulünün yanlışlığına vurgu yapmasına rağmen, Şîî kökenli on dört masum algısının, Kerbela Vakıa'sı ve diğer Ehl-i beyt mensuplarına yapılan zulümler etrafında Anadolu'da rasyonalize edilerek yeniden üretildiği ve tarikat çevrelerinin ortak inanç motiflerinden birisi haline geldiği anlaşılmaktadır. Ancak şifahi kültürde üretilen bu muhayyel adlar, nesilden nesile aktarılırken veya yazılı metinlere dönüştürülürken kısmen değişikliklere uğramış görünmektedir.

Anadolu'daki tarikatların çoğunda rastlanan niyaz duruşu *Tarikat-ı Rifâiyye*'de de fütüvvet-ahi geleneğine uygun olarak tekrarlanmaktadır. Tören esnasında, ilgili kişilerin Şeyh karşısında, sağ ayağın başparmağını sol ayağın başparmağı üzerine koyup, ellerini sağ üste gelecek şekilde, parmakları düz olarak çapraz vaziyette göğüse koyup ayakta durmalarına niyaz duruşu denir. Fütüvvetnamelerde bu duruş şeklinin Hz. Hüseyin'den kaldığı nakledilir (Sarıkaya 2002: 193-194). Aynı anlatı incelediğimiz risalede de yer almaktadır. Dahası niyaz duruşundaki ellerin konumu tevellâ ve teberrâ ile yorumlanarak bu konudaki tafsilat on iki imam, on dört masumu içine alacak şekilde verilmektedir. Risaledeki niyazla ilgili şu yorum da Hacı Bektaş Veli'nin Adem kelimesiyle ilgili yaptığı yorumu çağrıştırmaktadır: “*Niyâz duruşu elife, baş eğmesi dal'a dizini büyük durması mime, dolayısıyla Adem'e işaret eder ki; huzur-ı erenlere sıfat-ı hayvaniyetten münsalib olup sırr-ı Adem'e nail oldum demektir. Adem'in elif'i Allah'a, dal'ı Cebraile, mim'i Muhammed'e işaret eder. Elif gibi dârda durmak bin hakka işaret eder ki huzur-ı Hakk'ta doğrular makamı olup ben dahi özümü Hakka doğrultup geldim demektir. Bu erkân Hz. Hüseyin'den kalmıştır.*” (25a)

Eserde niyaz duruşunun yanında Rifâiyye tarikatıyla ilgili çeşitli unsurların adlandırmalarında Alevî yorumlara rastlanmaktadır. Benzeri merasim örneklerinde olduğu gibi törenin tamamlanmasından sonra lokma faslına geçilir ve açılan sofrası “Muhammed Ali” sofrası olarak adlandırılır. Yemeğe tuz ile başlanır, tuz ile sona erdirilir. Bu âdâb Hz. Muhammed-Hz. Ali'den silsile yoluyla gelmiştir. Yemekten sonra “gülbeni Muhammed Ali” okunur. Bu adlandırma şekli Bektaşilerdeki somat/şölen, sofraların “Ali sofrası” diye adlandırılmasıyla büyük ölçüde uyumludur (Firdevsi Rumi 1990: 88; Koca 1999: 84-89). Esasen Türk tasavvuf geleneğinde törenlerden sonra düzenlenen bu tip sofraların Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yle ilişkilendirilmesi Hoca Ahmed Yesevi'ye dayanmaktadır.

Köprülü (1981: 30)'da sofranın Cebrail vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ondan Hz. Ali'ye ve evladına, onlardan da Ahmet Yesevi'ye intikal ettiğine dair farklı bir menkıbe nakletmektedir.

Yine eserde nim-tarik olana giydirilen hırka, *kisve-i irfan-ı Âl-i Muhammed* ve *Hüseyini hırka* olarak adlandırılmaktadır. Bu hırkanın yakası on iki dikişli olup on iki imama işaretidir. Nim-tarikin arrakiyesine sardığı şemlenin de “*Allah-Muhammed-Ali erkânına baş bağladım*” anlamına geldiği ifade edilmektedir.

Tarikat-ı Rifâiyye'deki diğer erkân ve adâbla ilgili konular ise hemen tamamen Fütüvvetnamelerle örtüşmektedir. Tarikata girmek isteyen muhibde bulunmaması gereken sıfatların sıralanışı, fütüvvete alınmayanlarla, muhibde bulunması gereken sıfatların sıralanışı fütüvvedârda bulunması gereken vasıflarla benzer şekilde fütüvvet-ahi geleneğine uygun olarak verilmektedir (Sarıkaya 2002: 64-68). Yine fukaranın gündelik hayatında uyması gereken görgü kuralları niteliğindeki edepler, Burgazi ve Seyyid Hüseyin Fütüvvetnamelerinde Nuşirevan'a dayandırılan 740 edepten gündelik hayatla ilgili naklettikleri 124 edeple büyük ölçüde aynıdır (Sarıkaya 2002: 123-127). Bu durum eserin içerik bakımından fütüvvet geleneğiyle uyumunu göstermekte; diğer Rifâî metinlerini de dikkate alarak 19. yüzyıl Rifâî geleneğinin, 13. yüzyılda olduğu gibi Anadolu'da fütüvvet geleneğiyle hemhal olarak varlığını sürdürdüğüne delalet etmektedir.

Sonuç olarak incelememizin başında beyan ettiğimiz Anadolu tasavvuf geleneğinde Ehl-i beyt sevgisi eksenli olarak bazı inanç motiflerinin farklı tarikat çevrelerinde müşterek olarak kullanıldıkları tezi *Tarikat-ı Rifâiyye* risalesi örneğinde büyük ölçüde gözlenmektedir. Türkler arasında kabul gören Mevlevîlik, Bektaşîlik, Rifâîlik, Halvetîlik, Kâdirîlik gibi büyük tarikatlarda Hz. Ali ve diğer Ehl-i beyt fertleriyle ilgili kabuller köken itibarıyla Şîî inanç motiflerine nispet edilse de Anadolu'da değişime uğrayarak yeni anlam ve algılarla birlikte benimsenmiştir. Bu değişim sürecinde 13. yüzyılın güçlü fütüvvet-ahi teşkilatının geleneğini sonraki asırlara taşıyan Fütüvvetname yazım geleneğinin önemli bir işlevi olmuştur. Bu bağlamda kütüphanelerimizde henüz incelenmemiş onlarca Fütüvvetnamenin, benzeri diğer tarikat risaleleriyle mukayese edilerek, ciddi metin analizleriyle birlikte bilim dünyasına kazandırılmasının Osmanlı dönemi dini hayatının ortaya konulmasına önemli katkı yapacağı aşîkârdır.

Kaynaklar

- Ahmed Rıfat, (1293). *Miratu'l-Mekasid*, İstanbul.
- Ali Resmî Baba, (trz.). *Uyûnu'l-Hidâye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan Nu: 141.
- Eşrefoğlu Rumî (2002). *Tarikatnâme*, haz. Esra Keskinkılıç, Gelenek yayınları, İstanbul.
- Firdevsi Rumi (1990). *Vilâyet-nâme Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*, Haz. A. Gölpınarlı, 2.baskı, tıpkı basım, İnkılap yayınları, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdalbaki (1949-1950). Abdalbaki, “İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XI, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdalbaki (1989). *On iki İmam*, 2. Baskı, Der Yayınları, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdalbaki (1991). *100 Soruda Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatler*, 2. Baskı, Ensariyan Neşriyat, Kum/İran.
- Kaya, Haydar (1993). *Alevi-Bektaşî Erkânı, Evrâd’ı ve Edebiyatı*, Engin Yayıncılık, İstanbul.
- Kılıç, Atabey (2003). “Ege Bölgesine ait Alevî-Bektaşî-Rifâî Esaslı Bilinmeyen Bir Mahallî Tarikat: Marifilik”, *Bilimname I*, 2003/1, Kayseri, ss 197-205.
- Koca, Şevki (1999). *Melami-Bektaşî Metaforunda İrşad Paradigması Mürğ-i Dil*, İstanbul.
- Köprülü, M. Fuad (1981). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 4. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Muslu, Ramazan (2004). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Pekolcay, Necla-Abdullah Uçman (1995). Eşrefoğlu Rumî md. *DİA*, c.XI, ss.480-482.
- Sarıkaya, M. Saffet (2002). *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu’da Fütüvvetnamelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Yasin er-Rifâî (trz.). *Fütüvvetname-i Şeyh Yasin er-Rifâî*, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud, Nu: 2532.
- Yücer, Hür Mahmut (2004). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul.